

JUAN BERCHMANS VALLET DE GOYTISOLO

REFLEXIONS SOBRE CATALUNYA

(Relligament, interacció i dialèctica
en la seva història i en el seu dret)

FUNDACIÓN FRANCISCO ELÍAS DE TEJADA

MARCIAL PONS, EDICIONES JURÍDICAS Y SOCIALES, S. A.
MADRID 2007 BARCELONA

ÍNDIX

Pág.

I

COM ES FÉU CATALUNYA

A. EL SEU ASSENTAMENT GEOGRÀFIC I EL REL·LIGAMENT DELS SEUS HOMES	19
<i>a)</i> El substrat geogràfic	19
1. Què és la tradició	19
2. La geografia física de Catalunya	20
3. Projectió històrica d'aquesta geografia	21
<i>b)</i> La formació de Catalunya	23
4. Com, en aquell indret, es formà un poble?	23
5. Relligament i interacció	25
6. La invasió àrab i la reconquesta de la Catalunya vella	27
<i>c)</i> Relligament religiós i esperit de croada. Contribució de l'Església: els ordes religiosos i el Papat	29
7. L'obra dels monestirs	29
8. L'esperit de croada i l'influx de les ordes religioses	30
9. L'Església i Catalunya	32
<i>d)</i> Sentit providencial i èticitat en l'exercici del poder. Els ideals de croada i de missió	34
10. Providencialisme a Jaume el Conqueridor i a Ramon Muntaner	34
11. El sentit ètic al Llibre de Saviesa	36

	<u>Pág.</u>
12. Sant Ramon de Penyafort, Ramon Llull i Sant Vicent Ferrer ...	37
e) Assentament i colonització de la terra.....	39
13. Repoblament de la Marca. La <i>aprisio</i>	39
14. Els «masos» i els «castells», base del repoblament a la Catalunya Vella.....	42
15. L'estructura feudal catalana.....	44
f) El repoblament de viles i ciutats. El renaixement de la vida municipal.	46
16. Els nous castres i les ciutats repoblades. Estímul per les cartes de població. El repoblament de la Catalunya nova.....	46
17. El contingut de les cartes de població i de franquícia. Civitas, viles noves, pobles, llochçs.....	48
18. Formació de les classes ciutadanes i les organitzacions administratives municipals i comarcals.....	50
19. El relligament municipal i gremial.....	52
B. FORMACIÓ DEL DRET DE LA TERRA.....	54
a) L'elaboració del dret del país.....	54
20. El dret en el teler de la història.....	54
21. El pacte en les cartes de població i de franquícia.....	56
22. Les assemblees de pau i treva.....	57
23. Perspectiva general de les primeres ordenacions jurídiques ..	59
b) Els Usatges de Barcelona.....	60
24. La formació dels Usatges de Barcelona i la seva cronologia...	60
25. El seu àmbit d'expansió territorial. La prelació dels costums locals.....	64
26. El nucli constitucional polític dels Usatges.....	66
c) El dret local i les primeres compilacions.....	67
27. Les Consuetudines Ilerdenses.....	67
28. Les Consuetudines Dertosae i el Llibre de les Costums de Tortosa.....	68
29. Altres compilacions. Les successives i particulars recollicions dels costums de Girona, fins a la definitiva de Tomàs Mieres.....	70
d) Els primers juristes i els del segle XIII.....	72
30. A) Juristes coneguts dels segles X al XII.....	72
B) Juristes del segle XIII.....	73

II

MADURACIÓ I EXPANSIÓ MEDITERRÀNIA DE CATALUNYA

A. ESTRUCTURA SOCIAL I POLÍTICA: LA SEVA ELABORACIÓ HISTÒRICA.....	77
a) Com era Catalunya.....	77
31. El Principat de Catalunya en el seu aspecte de decàpolis	77

	<u>Pág.</u>
b) Catalunya i el sentiment hispànic.....	79
32. Pàtria catalana i nació catalana. Significat medieval i modern de nació diferent.....	79
33. Els hispani de la Marca.....	80
34. El sentit de la comunitat hispànica a Catalunya durant la baixa edat mitjana.....	82
35. El sentiment hispànic de Jaume Marquilles.....	84
36. Les tres maneres de concebre què és hispànic.....	86
c) Les llibertats a la Catalunya medieval.....	86
37. La immunitat de la casa i l'autonomia de la família.....	86
38. Les llibertats individuals als Usatges.....	88
d) Els pagesos i les relacions agràries.....	90
39. Els pagesos i la seva situació segons els Usatges, i la ulterior formació dels mals usos.....	90
40. El desenvolupament dels mals usos i la seva circumscripció geogràfica.....	92
41. El judici equilibrat de Tomàs Mieres.....	93
e) Els contractes agraris i la conservació del mas.....	94
42. L'empresa repobladora i colonitzadora. Formes contractuals, col·lectives i individuals utilitzades.....	94
43. El mas i la família camperola.....	96
44. El deure de designar un hereu únic.....	97
45. L'evolució de la legítima; i els heretaments orientats a la conservació indivisa del mas en la família.....	99
f) La monarquia.....	101
46. Els límits del poder del Príncep.....	101
g) El pactisme.....	104
47. Els seus orígens ancestrals en la societat medieval catalana ...	104
48. La seva formulació filosòfica per Francesc Eiximenis.....	106
49. Diferències entre aquesta formulació i la moderna de Hobbes i Rousseau.....	107
50. Les lleis paccionades o constitucions generals, des de la constitució de Pere el Gran de 1283.....	109
51. L'estructura social pactista.....	111
52. L'essència del pactisme polític català.....	112
h) Exportació del sistema polític català en l'expansió mediterrània....	113
53. Principi de l'expansió mediterrània, la constitució dels regnes de València i de Mallorca.....	113
54. El regne de Sardenya; la seva personalitat jurídica i la de les seves ciutats.....	116
55. Supressió de la impositio omnia de Charles d'Anjou i devolució de les seves llibertats a Sicília.....	118
56. Alfons el Magnànim a Nàpols.....	119
57. La característica bàsica de l'expansió imperial catalana.....	119

	<u>Pág.</u>
<i>i)</i> La navegació, el comerç marítim i el dret del mar	121
58. L'expansió comercial pel Mediterrani	121
59. Els costums marítics i el Llibre del Consolat de Mar	122
B. LA INTEGRACIÓ DEL DRET DE LA TERRA AMB EL COMÚ...	127
<i>a)</i> Els juristes catalans de la Baixa edat mitjana davant les qüestions de filosofia jurídica i dret polític	127
60. L'escotisme de Guillem Rubió i l'accentuació del realisme tomista a Guiu de Terrena	127
61. La filosofia política en els autors catalans dels segles XIV i XV	129
<i>b)</i> La tasca d'integració del dret de la terra en el comú	132
62. Les diverses vies de penetració directa del dret romà a Catalunya	132
63. La seva introducció com a dret subsidiari a través, primer, de l'equitat i la bona raó	134
64. Romanistes i feudalistes. Tasca integradora del dret autòcton amb el romà	136
65. Jaume Callís, Tomàs Mieres i Jaume Marquilles	138
<i>c)</i> La primera compilació del dret del Principat i els seus comentaristes principals	139
66. De la tendència compiladora dels costums municipals i feudals a la del dret general del Principat. Determinació de la prelació de fonts	139
 III DIALÈCTICA, CRISIS I REVOLUCIONS	
67. Els principis del govern català dins del règim de «govern gòtic»	143
68. Interacció i dialèctica en el món físic i en la vida social	145
A. RECAPITULACIÓ PANORÀMICA DE LES CRISIS PATIDES PER CATALUNYA I DELS SEUS REDREÇAMENTS	148
69. Un model antidialèctic	148
<i>a)</i> Complementarietat i dialèctica entre la muntanya i el litoral; de l'agricultura i la ramaderia amb el comerç i la indústria; de camp i ciutats; de Barcelona i la resta del Principat	149
70. El litoral i la «Muntanya»	149
71. Harmonia i dialèctica entre totes dues	150
72. De la sentència de Guadalupe a la guerra dels Segadors	151
73. Els redreçaments després de les guerres dels segles XVII i XVIII	151
<i>b)</i> La qüestió social al camp	153
74. De l'harmonia feudal a la seva dialèctica	153
75. De la dialèctica a la guerra dels remences. La sentència arbitral de Guadalupe	155
76. Els seus efectes beneficiosos	157

	<u>Pág.</u>
c) Les qüestions socials urbanes	158
77. Les classes socials als municipis catalans i els seus governs..	158
78. Conflictes socials als segles XIII i XIV.....	161
79. Prolegòmens i concauses dels conflictes del segle XV	162
80. La Biga i la Busca	164
81. L'esclat dialèctic i les seves conseqüències negatives per a tots.	167
82. L'inici de la industrialització a mitjan del segle XVIII	169
d) Corporativisme i sindicalisme	170
83. Les arrels medievals del corporativisme i el sindicalisme a Catalunya.....	170
84. Diversitat de models gremials i sindicals.....	172
e) Conflictes amb la Corona o amb l'Estat.....	175
85. El pactisme, la guerra del 1462 al 1472. Ferran el Catòlic ...	175
86. Situació de dret i de fet durant els Àustries	177
87. La dialèctica Madrid-Barcelona al segle XVII.....	179
88. Del neoforalisme a l'austracisme. La guerra de successió i el Decret de Nova Planta.....	181
f) El redespertament de Catalunya sentint-se espanyola	183
89. La Guerra Gran contra la Revolució francesa	183
90. La guerra de la Independència i la contraposició entre l'esperit de les Juntes de Catalunya i el de les Corts de Cadis.....	184
g) L'encreuament amb els nous corrents del segle XIX	186
91. La contraposició de la solució abstracta i uniformista i la històrica i pluralista.....	186
92. Corrents que abocaren al catalanisme polític: el tradicionalista o històric i el federalista o filosòfic	188
93. Pi i Margall i Valentí Almirall	190
94. Dissidents del carlisme, crítics del demoliberalisme i defensors de les institucions civils catalanes	191
95. Torras i Bages i Prat de la Riba.....	192
96. «La tradició catalana».....	194
97. Desenllaç, a la II República, a la revolució proletària i a la guerra civil. La posició tradicionalista exposada per Elías de Tejada	196
B. REPERCUSSIÓ DE LA NOVA CONCEPCIÓ DE L'ESTAT EN LES ESTRUCTURES SOCIALS TRADICIONALS.....	198
a) Ocàs del pactisme polític.....	198
98. De la Concòrdia de Vilafranca del Penedès (1461) a la Pau de Pedralbes (1472)	198
99. De la Constitució de l'Observança (1481) al Decret de Nova Planta (1714)	199
b) Desaparició i reparació del sometent.....	201
100. De l'usatge Princeps mamque a la Nova Planta. Resurrecció a La Guerra Gran.....	201

	<u>Pág.</u>
c) El declivi polític dels cossos intermedis	203
101. L'organització política. El comte-rei, els seus delegats i els funcionaris. Les representacions feudal i municipal del Principat.....	203
102. La reforma de Felip V.....	205
103. La seva revisió de l'organització senyorial	206
104. Canvi radical del règim municipal.....	207
105. Posicions crítiques de Magí Ferrer i de Torras i Bages.....	209
106. El sufragi universal i el corporatiu, segons Prat de la Riba...	212
107. Vázquez de Mella, Maura i Cambó en el projecte de bases de l'administració local	213
108. El règim de Franco no fou realment orgànic	215
C. CONFRONTACIÓ DEL CONCEPTE TRADICIONAL DEL DRET AMB EL RACIONALISTA, VOLUNTARISTA I PROCEDENT DE L'ESTAT	216
a) La producció del dret català a partir del segle XVI fins a principis del període codificador.....	216
109. Les constitucions generals durant els Àustries	216
110. Abast del Decret de Nova Planta i l'aplicació supletòria del dret romà.....	218
111. Resistència davant les variacions suarecistes respecte del tomisme i l'influx del regalisme.....	221
112. Els costums i la seva importància després de la Nova planta..	222
113. Josep Finestres i el dret romà culte. Pertorbació metòdica que va significar en l'aplicació del ius commune	225
114. Valor de les sentències del Regius Senatus Cathaloniae	227
115. Autors més notables dels segles XVI, XVII i XVIII.....	228
b) El dret català des del final de la guerra de la Independència fins a la promulgació del Codi Civil espanyol.....	231
116. Les tendències racionalistes i històriques a l'alba del segle XIX	231
117. Els inicis de l'escola històrica catalana i les seves relacions amb l'alemanya.....	233
118. L'escola jurídica catalana, segons Duran i Bas	235
119. Diferències amb l'escola històrica alemanya quant al valor del dret natural	238
120. Quant a l'essència i el valor dels costums	240
121. En la creació del dret mitjançant la llibertat civil i els costums .	242
122. En l'actitud respecte al dret romà	244
123. La codificació civil espanyola	247
c) El dret català des de la promulgació del Codi Civil fins a la compilació del dret civil especial de Catalunya	248
124. Dialèctica entre dues concepcions jurídiques diferents.....	248
125. El problema del costum contra la llei en el dret català després del Codi civil.....	250

	<u>Pág.</u>
126. Reexamen, en la balança del dret català, l'equilibri entre el dret consuetudinari i el dret romà.....	252
127. Anàlisi de l'aplicació del dret romà en aquest període.....	255
128. La tasca dels autors en aquests anys. La figura de Ramón María Roca Sastre	258
129. El problema de la codificació del dret català vist pels seus autors.....	261
130. Noves circumstàncies, adverses per a les fonts autòctones que quedaven al dret català	263
131. Realització de la Compilació de dret civil especial de Catalunya.....	266
132. Prospecció del futur.....	268
BIBLIOGRAFÍA	271

I

COM ES FÉU CATALUNYA

A. EL SEU ASSENTAMENT GEOGRÀFIC I EL REL·LIGAMENT DELS SEUS HOMES

a) El substrat geogràfic

1. Lluís Vives, en el seu tractat *De anima*, escriví: «Doctrina est traditio eorum, quae quis novit ei qui non novit; disciplina est illius traditionis acceptio... communicatione augetur eruditio, sicut ignis motu atque agitatione».

La tradició, ens diu Torras i Bages¹, de qui hem agafat la cita anterior, és «una nota característica dels animals racionals, que no es troba fora d'ells en cap altra categoria de sers, ni en la terra ni en lo cel»... «Vol dir ensenyança del pares, ó passats. La una generació ensenya a la altra generació, la experiència dels passats instrueix als presents, perquè la esperiència es la mare de la ciència»... «Tradició y estancament son dos termes antitètics fins en sa significació gramatical; perquè lo mot tradició, y de consegüent lo concepte que expressa, enclou l'idea de moviment, de curs, de transmissió, oposat, com se veu, a la significació de quietud del según terme; per lo que en lo cabal de la tradició hi treballen totes les generacions, fins tots els homens, modificantse continuament y essent sempre lo mateix».

En aquest esdevenir, opera —conservant, rebutjant o perdent alguna cosa, i recollint i aportant alguna altra cosa— el curs de la tra-

¹ TORRAS I BAGES, Josep, Bisbe de Vich, *La tradició catalana*, Ll. I, cap. IV; cfr. 2.ª ed. Vich, 1906, p. 149 i s.

dició; de vegades pateix estancaments, d'altres fins i tot talls catastròfics o revolucionaris que la buiden de bona part del contingut. Llavors convé que les ments rectores la contemplin des dels seus orígens, en tota la seva trajectòria, per —aturant-se per veure— assenyalar als seus coetanis i fills, la direcció sana i fecunda. Aquest esforç per aturar-se i mirar, primer cap endarrere i després cap endavant, l'han anat fent des de fa un segle il·lustres historiadors i juristes catalans, i, amb ells, també Francisco Elías de Tejada, aquell enciclopèdic polígraf d'arrel extremeña, nascut a la Puerta del Sol i que es confessà enamorat de Catalunya².

2. «Qui coneix lo sistema orogràfic de un país té cabal coneixement d'aquest —tornem a cedir la paraula a Torras i Bages—³ puig lo sistema de montanyes no sols constitueix la forma arquitectònica d'aquella terra, sino que explica lo sistema hidrogràfic, lo naxement y lo curso dels rius, la situació dels plans y la conformació de les riberes. Y fins més enllà pot arribar qui coneix lo sistema de muntanyes d'un país, puig fàcilment vindrà per medi d'ell a determinar lo clima que fa en aquella terra, lo medi meteorològic que hi domina, si es ventosa o tempestuosa, seca o humida, y per conseqüència deduirà quin conreu li es mes natural, quines produccions preferibles, quals condicions sanitàries posseïx conveniens o contraries per la vida dels homens qui la habitan».

Per entendre Catalunya i comprendre'n la història, aquest coneixement de la seva situació orogràfica és una dada fonamental, tot i que no l'única, ja que, com ha subratllat Vicens Vives⁴, «la Marca no és una fortalesa muntanyenca. Es un passadís defensat per muntanyes a la seva entrada i sortida...».

² La gran aportació de Francisco Elías de TEJADA y SPÍNOLA per al coneixement i escaient valoració del pensament jurídic català la trobem a *Las doctrinas políticas en la Cataluña medieval*, Barcelona: Ed. Aymà, 1950 i en els tres volums publicats de la seva obra —programada en onze— *Historia del pensamiento político catalán*, Sevilla: Ed. Montejurra, 1963-1965. I. *La Cataluña Clásica, 987-1479* (1963); II. *Mallorca y Menorca Clásicas, 1231-1479* (1963); III. *La Valencia Clásica, 1238-1479* (1965), aquests dos últims amb la col·laboració de la seva esposa Gabriella Pèrcopo.

A «La tradición de Cataluña» a *Los Fueros Catalanes, Actas de las Primeras Jornadas Culturales Catalanas*, Barcelona, 20-21-22 junio 1969, Sevilla: Ed. Montejurra, 1973, p. 40 i s.), confessa que estima Catalunya: «en fueros de administraciones, en el asombro avasallador de los logros de su historia, en el hallazgo de que en la Tradición catalana se encuentran florones de verdad política y de gloria ideológica capaces de subyugar con rendidos afectos de esposo libremente enamorado». A «una Cataluña paridora de ideas, Madre de pueblos, señora del Mediterráneo, imperial y cristiana, españolísima y peculiar la estampa que idolatro» (p. 44).

³ TORRAS I BAGES, Josep, *op. cit.*, Ll. II, cap. I, p. 158 i s.

⁴ VICENS VIVES, Jaume, *Notícia de Catalunya*, 2.ª ed., Barcelona: Àncora, 1960, cap. I, p.22 i s.

És un pas que comunica la península Ibèrica amb l'Europa continental pel «gran solc central», per Tarragona i Lleida, des de l'Empordà, rodejat de muntanyes, d'una banda, i del *Mare Nostrum*, de l'altra.

Hi ha «Catalunya-passadís i Catalunya-refugi», tal com ha concretat Pierre Vilar⁵.

I hi ha muntanya i mar. Els homes d'aquella, en el seu «hacerse» en la història, descendiren com les aigües dels rius a la terra baixa per assentar-s'hi i, agafant els seus vaixells, escampar-se per les altres ribes del Mediterrani.

«Coronada por los Pirineos, bordeada y ceñida por el Mediterráneo, Cataluña es tierra de mar y de montaña» —resumeix Ferran Soldevila—⁶, «por toda Cataluña se extienden las tierras que descienden del Pirineo, dividiéndola en comarcas, en general poco extensas, y con fisonomía propia. Y como para confirmar el mito del pastor y la sirena [del poema de Maragall, *L'Empordà*, poema que se siente, canta y vibra con ritmo de sardana] a todo lo largo de la costa, las sierras del litoral surgen aquí y allá, ante el mar...»⁷.

3. La dualitat muntanyenca —pirinenca— i marinera —mediterrània— i la situació de les seves planes com a entrada i pas d'Europa a Espanya, donà lloc —com ha observat Joan Reglà—⁸ a un fet històricament clar: «Desde el primer momento, Cataluña fue intermediaria entre

⁵ VILAR, Pierre, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. I. Introducció. El medi natural, Barcelona: Ediciones 62, 1964, II, A. 1. p. 233 i s. La Catalunya refugi és molt ben descrita per BONNASSIE, Pierre, a *La Catalogne du milieu du xe à la fin du xie siècle, Croissance et mutations d'une société*, Publications de l'Université de Toulouse-Le Mirall, 1975-1976, epígraf «La montagne-refuge», vol. I, cap. I, I, p. 74-98.

⁶ SOLDEVILA, Ferran, *Síntesis de Historia de Cataluña*, Barcelona: Ed. Destino, 1973, cap. I, p. 8.

⁷ COROLEU, José; PELLA Y FORGAS, José, *Los fueros de Cataluña*, Preàmbul, 2.ª ed., Barcelona: Jaime Seix Ed., 1881, p. 10. L'havien descrit en aquella prosa que canta la terra, amb la qual se sent tan compenetrada aquella capacitat innata del català per sentir, entendre i gaudir de la natura: «Parten de las colosales estribaciones de la gran cordillera Pirenaica una serie de valles, áridos unos y pedregosos, donde el águila errante registra en vano las desiertas hondonadas, frondosos otros, donde se oculta en el fondo de sombríos bosques la cuna de los ríos catalanes; mientras se extienden altas mesetas como la de Cerdaña, o descienden feraces llanuras como las del Urgell, o en círculos de montañas se forman cuencas y territorios aislados llevando al extremo la caprichosa variedad de la geología y la naturaleza. Y para que ni ordenada aparezca la distribución de las cordilleras; levántanse aislados elevadísimos montes: Montseny con todas las bellezas de los celebrados Alpes suizos, mirando a ambos lados las llanuras de Vic y del Vallés, y con sus fantásticos peñascos Montserrat, sin igual en Europa, como un grandioso y raro monumento que distinguiera esta región del mundo, tan varia por su suelo, clima y producciones, cual otra Grecia que bien pudiera llamarse la de Occidente».

⁸ REGLÀ, Joan, *Historia de Cataluña*, Madrid: Alianza Editorial, 1974, cap. 2, p. 38.

el mundo peninsular, de un lado, y el resto de Europa y el Mediterráneo, por otro. El mismo nombre de la llanura del Ampurdán —derivada de la colonia griega de Ampurias— es todo un símbolo. En determinados momentos de la reconquista, el condado de Ampurias fue una *Marca marítima*, de cara a los musulmanes i a los sarracenos. «Si los Pirineos fueron un bastión sólido, el corredor Pertús-Gerona fue el eje natural de la marcha de la reconquista. Ya en los orígenes, pues, la llanura ampurdanesa resumiría las vocaciones futuras de la Cataluña Vieja en todas las direcciones».

Aquest fet explica, alhora, les dues direccions en què s'orientà la força expansiva de la Catalunya en creixement.

La primera fou l'aspiració de formar un regne a cavall dels Pirineus, Catalunya-Occitània, ja intentada per Berenguer Ramon el Fratricida, i que realitzà el seu nebot Ramon Berenguer III quan contragué matrimoni amb Dolça, hereva de Provença, de Millau, del Gavaldà, del Carlat i de determinats béns i drets a la Roergue⁹, i així començà el període definit per Frederic Mistral en versos provençals.

*Cent an li catalau, cent an li provençau
se partegerent l'aiga, e lo pan e la sau*

La unió catalanoaragonesa féu possible l'expansió d'un extrem a l'altre dels Pirineus, per tot el Migdia francès, de la Corona d'Aragó, com explica Reglà¹⁰, precisant que, «en frase de Joan Maragall, el Pirineo se convertiria en el trono real de la unió de los dos païses». Ramon Berenguer IV aglutinà els tres nuclis territorials sobre els quals s'edificaria l'Estat pirinenc: el provençal, a l'est; el central, format per Narbona, Carcassona, Besiers i Montpeller, i l'occidental, per Bearn. Així, el seu fill Alfons el Cast tingué, des de Niça fins a les ribes de l'Atlàntic, la seva senyoria, que per la costa mediterrània lliscava de Niça a Tortosa.

Pere el Catòlic començà amb els millors auspicis aquesta expansió ultra pirinenca, pel seu casament amb Maria de Montpeller i l'aliança matrimonial de la Casa de Barcelona amb la de Tolosa per les noces de Ramon VI de Tolosa i del seu fill Ramon VII amb les germanes de Pere, Elionor i Sança. Però els núvols de l'heretgia albigea amenaçaren i hipotecaren el futur. Pere se'n va a Roma i infeuda els seus estats a la Santa Seu, jurant defensar la fe cristiana i obediència al papa Innocenci III. Efectivament, en els seus regnes combat els heretges i, en la croada contra els almohades, pren part decisiva en la victòria de Las Navas de Tolo-

⁹ SOLDEVILA, Ferran, *op. cit.*, cap. XIII, p. 73.

¹⁰ REGLÀ, Joan, *op. cit.*, cap. 3, p. 47.

sa. Però en el Lenguadoc el problema religió es barreja amb el polític. Simó de Montfort combat els albigesos, però també lluita per França contra Occitània. Pere manté molts anys la posició de mediador. Al final es posa de la banda dels llenguadocians davant dels francs invasors¹¹. La derrota de Muret, «que perdió por su locura» —com un segle després diria el seu besnét Jaume II— i on mor el rei Pere, significà «la fin del somni occità-català»¹².

La segona direcció, que Jaume I el Conqueridor impulsà projectant-la sobre les Balears i la costa mediterrània al sud de l'Ebre, culminà amb la conquesta de València. Els seus successors prolongarien i estendrien aquesta expansió mediterrània: a Sicília, Pere el Gran; a Sardenya, Jaume II; després a Orient amb l'epopeia de Roger de Flor i els almogàvers i, finalment, al regne de Nàpols amb Alfons el Magnànim. «De Principado —diu, de Catalunya, Elías de Tejada—¹³ pasa a ser imperio, el imperio español del mar Mediterráneo».

b) La formació de Catalunya

4. Però, en aquella marca situada entre muntanyes i el mar, es formà un poble amb personalitat pròpia que arribà a ser un imperi?

Vicens Vives¹⁴ ens parla del mestissatge característic dels catalans, del seu hibridisme social. Sense anar més enllà de l'època carolíngia sabem que les gemmes de la nostra pagesia les formaren «homines, undecumque venientes», els homes que venien de qualsevol banda. Així, llegim que, en la primera època comtal, Vic fou poblat «ex diversis locis et gentibus nomines coligentes», que reunia homes de diverses procedències i rases. «Y desde entonces nunca ha cesado el movimiento de inmigraciones».

D'altra banda, sembla que, segons resumeix Joan Reglà¹⁵, els noms «català» i «Catalunya» no sorgeixen fins a mitjan segle XI, en què la mostra escrita més antiga és un document de finals del segle XI, que recull el jurament d'homenatge dels homes de Carcassona a Ramon Berenguer III. Hi apareixen designats diversos personatges i, entre ells, un Raimundus Catalán, un Arnal Catalán i un Geral de Cataluing. «El coronino de “Cataluing” y los étnicos de “catalán” son los datos más

¹¹ Cfr. SOLDEVILA, Ferran, *op. cit.*, cap. XV, p. 83 i s.; ELÍAS DE TEJADA, Francisco, *La Cataluña clásica*, cap. I, 2, p. 26 i s.

¹² Cfr. VENTURA, Jordi, *Pere el Catòlic i Simó de Montfort*, Barcelona: Aedos, 1960.

¹³ ELÍAS DE TEJADA, Francisco, *La tradición de Cataluña*, 5, vol. cit., p. 52.

¹⁴ VICENS VIVES, Jaume, *op. cit.*, cap. I, p. 23 i s.

¹⁵ REGLÀ, Joan, *op. cit.*, cap. 1, p. 24.

antiguos conocidos hasta ahora y unos veinte años anteriores a las formas “catalaunicus”, “catalanensis” y “catalania” que aparecen en el *Liber Maiolichinus*, poema que canta las gestas de los pisanos y catalanes, que en tiempos del citado conde Ramón Berenguer III el Grande intentaron la conquista de Mallorca».

El menys important és l'origen etimològic sobre el qual s'han formulat diverses hipòtesis, molt discutides¹⁶, com les proposades per l'especialista Paul Aebischer (de *Montcatlán*, o de *Mons Catenus* o Moncada, però que correctament sembla que hauria de llegir-se *Montcaddan*); pel filòleg Josep Balari i Jovany, de *castlanus*, terme tècnic que designava en la institució feudal els vassalls que tenien un castell en feu, i pel també filòleg Joan Coromines, per un lapsus de llengua o ploma entre *Lacetani*, usat de nou per italians cultes, i *Catelani* o *Catalani*, que quedaria en ús¹⁷.

Els primers textos literaris amb llengua pròpia en català són una versió completa del *Forum iudicum* i el sermonari conegut per *Homilies d'Organyà*, de finals del segle XII o principis del XIII. Al segle XIII els trobadors catalans encara tenien el llemosí com a llengua literària amb preferència a la pròpia; «ni más ni menos que la moda coetànea, llevada por Alfonso el Sabio de Castilla, de rimar a la Virgen en lengua galaico-portuguesa»; però, en canvi, en el mateix segle, Jaume I difon l'ús del català, parlant-lo quotidianament, convertint-lo en la llegua de palau i component amb ella els seus escrits històrics i doctrinals polítics¹⁸.

Així, veiem que Catalunya no tenia homes d'una sola raça pura, ni trobem un nom peculiar per diferenciar-los fins a mitjan segle XI, ni els seus textos escrits passen del llatí a la llengua pròpia fins a finals del segle XII i al segle XIII els seus trobadors encara utilitzen el llemosí. La seva formulació jurídica clara no apareix fins al tractat de Corbeil de 1238, en què sant Lluís renuncià a favor de Jaume I als drets històrics dels reis francs a Catalunya. Raó que, potser, explica per què els comtes de Barcelona no gosaren utilitzar el títol reial que, d'altra banda, amb el matrimoni de Ramon Berenguer IV amb Peronella, els seus fills tingueren assegurat a Aragó, un segle abans del tractat de Corbeil¹⁹.

No obstant, resulta evident que ja al segle X la seva pròpia personalitat estava de fet conformada i consolidada, tal com ho demostra el fet que, a finals d'aquest segle, el comte Borrell II no només exercí actes de

¹⁶ Cfr. UDINA, Federic, *El nom de Catalunya*, Barcelona: Rafael Dalmau, 1961, p. 26 i s.

¹⁷ REGLÀ, Joan, cap. 2, p. 41.

¹⁸ ELÍAS DE TEJADA, Francisco, *La Cataluña clásica*, Cap. V, 1, p. 110 i cap. VI, p. 134.

¹⁹ REGLÀ, Joan, cap. 2, p. 40 i s.

senyoria independent, com la concessió de terres i privilegis, pactada amb els habitants del castell de Montmell, sinó que es negà a prestar vassallatge a Hug Capet²⁰; i que, el 1025, Berenguer Ramon I realitzà un veritable acte de senyoria sense parió, sota jurament davant l'altar de Sant Joan de la Catedral de Barcelona, en un pacte polític amb ciutadans d'aquesta ciutat²¹.

A mitjan segle x, diu Ramon d'Abadal²²: Catalunya «se abre al mundo», entra en contacte amb els focus culturals de l'època: amb la Còrdova califal en l'apogeu del seu esplendor; amb Roma, en les seves visites a aquesta ciutat; amb els Otons, els emperadors germànics.

Com es produí aquesta lenta maduració de Catalunya, que en l'*Ordinatio* de l'any 817, cent anys després de la invasió musulmana, tan sols era la regió fronterera de l'imperi carolingi, coneguda com la Marca Hispànica?

5. Abans, preguntem com es forgen les estructures humanes amb personalitat i impuls vital propi.

Rafel Gamba, en un petit però meravellós llibre²³; ens diu, comentant *Citadelle* de Saint-Exupéry, que la «tierra de los hombres» és «mansión en el espacio y rito en el tiempo». En el sentit espacial, l'estructura humana de les coses és el resultat principalment d'una acceptació, que es projecta en el temps, i després, és producte de «la continuidad, la costumbre y la tradición».

«Aceptación ante todo de la trascendencia divina y de la religión a ella de un destino común...».

«Aceptación, en segundo término de un orden existencial, en el cual el medio se hace mansión y el tiempo adquiere una fisonomía; concreción histórica que se realiza en la remota y legendaria génesis de cada pueblo, y que se santifica con el paso de las generaciones y la memoria

²⁰ Cfr. SOBREQUÈS I VIDAL, Santiago. «Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta», I, a *Llibre del II Congrés Jurídic Català*, Barcelona: Fundació Congreso Jurídico Catalán, 1972, p. 80.

²¹ A aquests actes de Borrell II i de Berenguer Ramon I es fa referència amb detall a BROCA, Guillem de, *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil...*, vol. I, Barcelona: Herederos de Juan Gili, 1918, cap. II, secc. I, § 6, p. 85 i s. La seva valoració «como de señorío independiente» és apreciada per ABADAL I VINYALS, Ramon d', *Els primers comtes catalans*, Barcelona: Teide, 1958, p. 336 i s.; ELÍAS DE TEJADA, Francisco, *La Cataluña clásica*, cap. I, I, p. 24 i s.; REGLÀ, Joan, *OP. CIT.*, p. 40 i s.

²² ABADAL I VINYALS, Ramon d', *Com Catalunya s'obrí al món mil anys enrera*, Barcelona: Rafael Dalmau, 1960.

²³ GAMBRA, Rafael, *El silencio de Dios*, 1.ª ed., Madrid: Ed. Prensa Española, 1968, cap. V, p. 78 i s.

sagrada de los que nos precedieron. Cosas, recuerdos, costumbres adquieren así el valor de “lo propio colectivo” y se veneran como encarnación y símbolo de aquella religación originaria. Su consolidación y su mantenimiento —unidos a la grandeza de la ciudad— se realizan mediante el espíritu de continuidad y el sentido de la prioridad de los antepasados, que acompañan siempre al natural instinto político de los hombres, como reflejo mental de la prioridad de la sustancia sobre la naturaleza, del ser sobre el devenir».

Memòria sagrada que de Catalunya rememorà Martí I l’Humà, el 26 de gener de 1406, en el seu discurs d’obertura de les Corts de Perpinyà, que comença amb el text dels Salms *Gloriosa dicte sunt de te*²⁴.

Però, més que aquells records gloriosos, aquí ens interessa analitzar com es realitzà aquell *relligament*, com s’expressà en idees i en fets, com es traduï en institucions jurídiques, com el seu manteniment requerí diverses *interaccions*, que conjuminaren la unitat amb la pluralitat, sense trencar la primera amb moviments centrífugs, ni la segona amb un excés de força centrípeta, per la qual cosa cal que cap de les parts vulgui ser el tot i que el conjunt no desaparegui ni perdi tampoc la seva diversitat que li dona vida.

La cristiandat, les Espanyes, els altres pobles de la confederació catalanoaragonesa, d’aquesta banda del Mediterrani i de l’altra, la sobirania i la llibertat, l’harmonia entre la muntanya i les ciutats de la vora del mar, entre els diversos estaments socials... són realitats i conceptes que han tingut una perspectiva típicament catalana, que a través de la història han resultat fructífers sempre que la interacció els ha presidit; però el resultat ha estat fatal quan la dialèctica els ha trencat.

²⁴ «E primerament, si guardam a tramuntana, ¿no fou gran la fama e lo renom que lo comte de Barcinona e los catalans lleixaren en Alemanyia delliurant la emperadriu d’aquell crim de què era estada falsament difamada?...». «¿E no fou gran l’acte que feren los catalans en llevant, segons que trobam en alcunes històries quan Godofré de Billó anà conquistar en la Terra Santa, on trovam, que anaren ab ell e ab lo comte Giraut gran colp de rossellonesos? ¿E ne fou gran renom e fama los altres actes que en llevant havets fets, Les illes de Sicilia, de Sardenya e de Còrsega, ne fan testimoni; les quals eren nodrisses de l’emperi de Roma, car lo poder dels romans e dels africans tan fortment combateren aquelles que nunca les pogueren retenir. Les quals vui en dia, per gràcia de Deu, jus lo senyal e renom nostre són retengudes...». «Si guardam, en les parts de migjorn, los actes virtuosos que els catalans han fet en conquistar les illes de Mallorca, de Menorca e de Eivissa e los insults que han fest en Barberia, veurem clarament que hi han lleixat gran renom e fama...». «Si guardam, vers les parts de ponent, lo gran servir que vosaltres fes al sant rei En Jacme, en conquistant los regnes de València e de Murcia, certes podem dir que be s’hi és publicada la vostra virtud e nomenada...». «Per que podem dir aquella paraula que Teodosi emperador dix als seus: que no podia donar millors dons al seus qui li havien defès son impèri contra los tirans, sinó estendre a manifestar llur virtud e fama per tot lo mon...» (cfr. *Parlaments a les Corts Catalanes.*, Barcelona: Barcino, 1928, p. 68 i s.).